

ALTE STUDII OTHER STUDIES

Credința în existența „ochiului rău” în spațiul românesc – o analiză istorică și teologică¹

Daniela-Luminița IVANOVICI²

Abstract:

The present paper deals with the origins of the belief in the „evil eye” and the connected practices. The ”evil eye” belief is a world-wide phenomenon with personal, social, and moral implications that has spanned the centuries and encircled the globe. We`ll find it today still operating in Romanian villages where the eldmothers defend the newborns, the children and the stock with red rope, garlic and incantations. So, why such an ancient superstition is alive today and what is the official position of the Christian Church? In order to respond, we have divided our research in three main parts, with emphasis on the terminological and theological analysis. The results show the following: ancient Sumer is likely the origin of the belief; for Greeks and Romans, „evil eye” is the destructive power of an angry glance, connected with the emotion of envy. The possessors could be: „evil-eyeing demons”, the gods and the humans. Christian figures like John Chrysostomos, Basil, Jerome or Tertullian suggest that the devil and his demons use men`s envious eyes in order to accomplish their evil purposes.

Keywords:

evil eye, fascinatio, invidia, greek mythology, romanian popular belief, theological perspective

*Această lucrare a fost sprijinită prin proiectul Ministerului Cercetării și Inovării, CCCDI - UEFISCDI, număr proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326 /49 PCCDI, în conformitate cu PNCDI III.

*Doctorandă în anul III, în cadrul Școlii Doctorale „Isidor Todoran”, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Cluj-Napoca, sub coordonarea Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan-Vasile Leb; asistent-cercetător în cadrul Institutului de Lingvistică „Sextil Pușcariu”, Academia Română, filiala Cluj-Napoca. Adresă e-mail: ivanovicidanielaluminita@yahoo.com.

1. „Ochiul rău” – analiză terminologică și istorică

Credința în „ochiul rău” constă în convingerea că ochiul uman posedă o forță supranaturală care poate răni sau ucide orice om, animal sau lucru³. Cele mai vechi mențiuni ale credinței într-un „ochi rău” provin din Mesopotamia⁴ și Egipt, existând posibilitatea importării ei de greci de la egipteni alături de alte obiceiuri, după cum mărturisește Herodot. Credința în „ochiul rău” și practicile aferente apare în diverse surse: texte literare (tragedie, comedie, poezie, scrieri filosofice, relatări geografice), ceramică, scuturi, platoșe, papirusuri, inscripții, mozaicuri, tăblițe fixate la intrarea în locuințe, statui, figurine, artă și mii de amulete folosite în scop personal sau public⁵.

În antichitatea greacă, termenii „φθόρος” și „βασκανία” descriu ceea ce în general se referă la „ochiul rău” sau „deochi”. Ei înglobează un complex de stări fără o identitate bine conturată, frica fiind factorul comun. De cele mai multe ori vorbim de teama față de invidie, de aici și denumirile pe care deochiul le are în latină: „invidia”, „fascinatio”, „fascinus”⁶. Cei mai utilizați termeni pentru „ochiul rău” din mediul grecesc antic erau cei constituiți din rădăcina „βασκ”: „βασκανος” (substantiv și adjectiv), βασκωνειν (verb), βασκανια (substantiv). Această familie terminologică nu apare la Homer sau Hesiod și nici în literatura anterioară secolului V î.Hr. Se consideră însă că referințele la „ochiul rău” erau conținute în mențiunile privind puterea distructivă a privirii. Ea apare în textele grecești târzii, la Demostene, Platon, Aristotel, și în perioada elenistă. Vechea asociere dintre „ochiul rău” și invidie (φθόρος) i-a făcut pe unii cercetători să suspecteze că referirile la φθόρος implicau, sau chiar înlocuiau, termenii derivați din „βασκ” datorită unui *Sprachtabu* existent în privința cuvintelor

³ John H. ELLIOTT, „Social-scientific criticism: Perspective, process and payoff. Evil eye accusation at Galatia as illustration of the method”, în: *HTS Theologise Studies / Theological Studies*, 67, 1 (2011), p. 5.

⁴ Credința în deochi este atestată pentru prima dată în incantațiile sumeriene (3000 î. Hr.). În Mesopotamia se credea că ochii zeilor, ființelor supranaturale, animalelor și oamenilor puteau cauza boală, moarte, distrugerea recoltelor, molime și dezastre naturale. De exemplu, expresia „ochiul morții” e menționată de două ori în legenda coborârii în Infern a zeiței Inanna. Ochiul este folosit ca metonim pentru acțiunea de a vedea, în timp ce verbul „a muri” se referă la efectul pe care îl are asupra persoanei pe care o privește. Într-o primă fază, Inanna însăși cade victimă ochiului rău al zeilor Anunna, iar apoi ea însăși îl ucide pe soțul ei, Dumuzi. „Privirea morții” o are și monstrul Huwawa din povestea lui Ghilgamesh și Huwawa. Aici însă ochiul monstrului nu îl ucide pe Ghilgamesh, ci doar provoacă teamă. Cf. Zacharias KOTZE, „The Evil Eye of Sumerian Deities”, în: *Asian and African Studies*, 26, 1 (2017), pp. 108–109.

⁵ John H. ELLIOTT, *Beware the evil eye: the evil eye in the Bible and the ancient world. Greece and Rome*, vol. II, Cascade Books, Eugene, Oregon, 2016, pp. 4–5.

⁶ Matthew DICKIE, „The Fathers of the Church and the Evil Eye”, în: *Byzantine Magic*, Henry MAGUIRE (ed.), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 1995, p. 14.

periculoase. Începând cu secolul V î.Hr, acești termeni apar cel mai frecvent în comedii și în invective, dar nu în tragedii sau poezie, fiindcă erau socotiți vulgari și nepotrivți. În locul lor va fi folosit φθόος.

Etimologia termenilor *βασκανος*, *βασκαειν*, *βασκανια* este nesigură. Thomas Rakoczy consideră că ar putea fi derivat din „βασκειν” (a vorbi, a vorbi rău despre) și „βαζις” (expresie), ceea ce a format „βασκαειν” („a vrăji prin intermediul cuvintelor”, „a răni cu privirea”, „a arunca un ochi rău asupra”)⁷. Adjectivul „βασκανος” are sensul de „a privi cu răutate”, „a avea un ochi rău”, „a privi pizmaș” sau „a vorbi defăimător”. Ca substantiv poate avea sensul de calomniator, referindu-se la „persoane sau fapte cu un ochi rău”, „cineva care vorbește cu răutate, defăimător”. Utilizarea lui „βασκανος” arată asocierea „ochiului rău” cu acțiuni ce includ privirea și vorbirea⁸.

Oamenii se temeau că norocul de care se bucurau putea atrage invidia din partea semenilor, a demonilor, zeilor, Fortunei⁹, Destinului reprezentat de ursitoare (Μοῖραι)¹⁰ sau a puterii supranaturale pe care o numeau „φθόος”. Libaniu spune că atunci când trei oameni vor fi lăudați, *βασκανία* își va arunca privirea asupra lor, căci φθόνερὸς δαίμων nu putea suporta cele spuse despre ei. În cazul prezentat de Libaniu, *βασκανία* posedă o privire primejdioasă, însă nu este cea a unei ființe umane, ci a Fortunei invidioase¹¹. Invidia pe care zeii o puteau manifesta față de muritorii apare mai ales în texte ale perioadei arhaice, fiind privită ca pricină a ghinionului pe care muritorii îl experimentau de multe ori. Invidia divină atacă mai ales pe cei care se bucură de prosperitate, Herodot spunând că invidia, atât de naturală neamului

⁷ J.H. ELLIOTT, *Beware the evil eye: the evil eye in the Bible and the ancient world. Greece and Rome*, vol. II, p. 17.

⁸ Thomas RAKOCZY, *Böser Blick, Macht des Auges und Neid der Götter: eine Untersuchung zur Kraft des Blickes in der griechischen Literatur*, coll. *Classica Monacensia* 13, Narr, Tübingen, 1996, p. 256.

⁹ Este echivalentă a zeiței grecești Tyche, fiind socotită zeiță a bogăției și personificare a norocului. Ea este de multe ori reprezentată ținând cornul abundenței, cu o minge sau rota fortunae (roata norocului), Putea aduce noroc sau ghinion, în această ipostază fiind reprezentată cu fața acoperită și oarbă, la fel ca imaginile moderne ale Justiției, dar fără a ține o balanță. Ea reprezenta schimbările capricioase ce apar în viață, fiind uneori socotită a fi și o zeiță a destinului (Atrox Fortuna). Cf. Marguerite KRETSCHMER, „Atrox Fortuna”, în: *The Classical Journal*, 22, 4 (1927), pp. 267–275.

¹⁰ Erau trei surori: Clotho, cea care crea firul vieții din caierul de lână și îl învârtea pe roată. La început a fost o zeiță ce era chemată în ajutor în a noua lună de sarcină; Lachesis era cea care hotăra durata vieții oamenilor prin tragerea unui fir din fuior. Atropos, numită și „cea neînduplecată”, e reprezentată având o foarfecă în mână cu care reteza firul vieții omului, ea fiind cea care hotăra și modul în care fiecare își sfârșea viața. Walter BURKERT, *Greek religion*, Harvard University Press, Cambridge, 1985, pp. 32–47.

¹¹ M. DICKIE, „The Fathers of the Church and the Evil Eye”, p. 13.

omenesc, apare cu precădere în cei ce se bucură de o mare putere, în special regii, care pot fi invidioși pe cei mai virtuoși din mijlocul supușilor și le doresc moartea¹². Invidia zeilor îi lovește pe cei care excelează și se evidențiază; îl vedem pe Zeus cu fulgerele sale că întotdeauna lovește cele mai mari animale, nelăsându-le să crească fără măsură, în vreme ce acelea mai mici nu îl deranjează. Căci nu permite nimănui să aibă gânduri mai înalte decât are el¹³.

Din punct de vedere tehnic, „φθόρος” și „βασκανία” pot fi diferențiați, cu „φθόρος”/invidia referindu-se la o dispoziție, și „βασκανία” /ochiul rău, la conduita fizică și proiecția exterioară a acestei emoții. Invidia este astfel o dispoziție sau emoție transformată într-o armă îndreptată împotriva celorlalți de către Ochiul Rău¹⁴. „Ochiul rău” este asociat cu invidia, lăcomia, avariția, cel care îl posedă nedorind să îl ajute pe cel ce se află în nevoie. Aceste caracteristici descoperă o realitate socială a Antichității, „ochiul rău” făcându-și simțită prezența acolo unde exista o prăpastie între cei avuți și cei sărmani. În acest sistem dominat de două clase sociale, cei din prima categorie erau cei mai temători; persoane care fuseseră dintr-odată atinse de binefacerea Fortunei puteau deveni obiect al invidiei și astfel deveneau vulnerabile în fața deochiului. Alte categorii sensibile la această influență malefică erau: copiii, locurile de muncă și animalele. Cei suspectați a fi „deochetori” erau: vecinii, rudele, cei cu probleme oftalmologice (orbii), cei ce posedau trăsături oculare ciudate (sprâncene împreunate etc.), cei ce aveau deformări fizice, cei fără statut social (văduvele), devianții social (cei ce erau lipsiți de morală și generozitate), străinii și dușmanii.

Pentru a nu fi bănuți că posedă „ochiul rău”, oamenii se străduiau să fie generoși cu cei din jur și să nu țină minte răul. De asemenea, se fereau să laude pe cineva pentru averea posedată, iar în cazul în care un astfel de compliment se făcea, Dumnezeu era amintit ca ocrotitor și izvor al binecuvântării¹⁵. Existau mai multe procedee prin care se urmărea ținerea la distanță a acțiunii „ochiului rău”, cum erau evitarea privirii în ochii unei persoane, acoperirea/ascunderea femeilor, copiilor, produselor alimentare și a celor mai valoroase posesiuni. Gesturi precum strângerea pumnului și arătarea degetului mijlociu (*digitus infamus*), scuiparea în fața celor bănuți a avea „ochiul rău” erau adeseori utilizate. Protecția personală era asigurată de o gamă variată de amulete, bijuterii, haine roșii sau albastre, săculețe ce conțineau usturoi și virnanț, uneori

¹² HERODOTUS, *Cele mai frumoase istorii*, trad. Adelina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef, Humanitas, București, 2018, p. 155.

¹³ HERODOTUS, *Cele mai frumoase istorii*, p. 338.

¹⁴ J.H. ELLIOTT, *Beware the evil eye: the evil eye in the Bible and the ancient world. Greece and Rome*, vol. II, p. 54.

¹⁵ Anastasia APOSTOLIDES, Yolanda DREYER, „The Greek evil eye, African witchcraft, and Western ethnocentrism”, în: *HTS*, 64, 3 (2008), p. 1029.

zidurile fiind și ele inscripționate cu incantații ale „ochiului rău”. În acest ultim caz era folosit principiul „similia similibus”.

Există însă și o serie de cercetări care suprimă problema „ochiului rău” din perspectivă socială, culturală și ecologică. Mediul în care credința despre această acțiune malevolentă a apărut era caracterizat de complexitate culturală, economie rurală-urbană, specializări tehnologice ce implicau prelucrarea metalului, agricultura (în special cultivarea grâului), creșterea animalelor domestice mari și prelucrarea laptei. Societățile antice aveau la bază un sistem de două clase, populat de proprietarii de terenuri, birocrații, proprietarii de vite, țărani și artizanii. Oamenii trăiau într-o tensiune socială constantă, căci, de multe ori, îmbunătățirea propriului statut economic se realiza prin sărăcirea unei alte familii¹⁶. Această realitate conducea la apariția sentimentelor de vulnerabilitate și suspiciune, cei vizați fiind membrii familiei, prietenii și vecinii. Acest tip de mediu a hrănit invidia, care mai apoi a condus la apariția noțiunii de „ochi rău”. Fiindcă nimeni nu dorea să fie lovit de el, oamenii încercau să fie generoși unii față de ceilalți, evitând să admire posesiunile celorlalți și încercând să le ascundă pe ale lor. De aceea, se poate spune că „ochiul rău” a avut funcția de a regla comportamentele și interacțiunile sociale în societatea antică¹⁷.

2. „Ochiul rău” în spațiul satului românesc

Credința în existența unei acțiuni rele a privirii, cu repercursiuni fizice, este încă des întâlnită mai ales în spațiul satului. Cei care au această putere sunt cei socotiți a poseda trăsături mai puțin obișnuite: ochii albaștri, privire rea, ochi de culoare sau formă diferite, privire crucișă, sprâncenele unite etc. Cei care pot fi deochiați sunt atât oamenii, cât și animalele, în special cele mai bune și frumoase. Producerea deochiului era, de cele mai multe ori, involuntară și de aceea se obișnuia ca, atunci când „vezi ceva frumos – vită ori ființă omenească – să scopești (să scuipi) și să zici: să nu fie de deochi”¹⁸. Simptomele deochiului sunt: slăbiciune în tot corpul, săgetături prin corp și greață, insomnie, zbucium, dureri de inimă. Ele apar și la animale: păsările se mușcă (ciupesc) una pe alta, albinele părăsesc stupii etc. Ca să le scapi pe toate acestea de deochiat se recomandă să le pui fir sau țop roșu¹⁹. Deochiul nu rezultă numai din

¹⁶ Boris GERSHMAN, „The economic origins of the evil eye belief”, în: *Journal of Economic Behavior & Organization*, 110 (2015), p. 121.

¹⁷ A. APOSTOLIDES, Y. DREYER, „The Greek evil eye, African witchcraft, and Western ethnocentrism”, p. 1030.

¹⁸ Artur GOROVEI, Iordan DATCU, *Credinți și superstiții ale poporului român*, Grai și Suflet - Cultura Națională, București, 2003, p. 74.

¹⁹ Din punct de vedere istoric, culoarea roșu are mai multe înțelesuri simbolice. În timpurile preistorice ocrul roșu era utilizat pentru a picta pereții peșterilor, fiind pusă în conexiune cu puterea de a izvorî viață. Pentru egipteni, roșul simboliza viața și victoria; de aceea, în timpul ceremoniilor religioase, egiptenii își pictau pielea în roșu. Însă ea poate

simpla privire a celor cu ochi rău, ci și din laudele pe care ei le fac unor ființe sau unor lucruri. În alte zone se crede că cei care au ochii verzi și sprâncenele împreunate „deoache nevoie-mare” dacă privesc insistent ceva. De aceea, ei trebuiau să rostească „Să nu-i fie de deochi!” și să scuie de trei ori²⁰. În Vâlcea exista credința că deoache cei ce s-au născut cu tichie pe cap²¹. Deochetori mai puteau fi strigoii și moroi²².

Categoriile cele mai sensibile la atacuri sunt copiii nou-născuți și lehuzele. Ca metode preventive, copilului i se lega o ață roșie la gât sau la mână, i se creștau poalele cămășuței sau moașa lua noroi și îi făcea un benghi (punct) în frunte zicând: „Să nu-ți fie de deochi!” și scuipa de trei ori²³. Când un copil avea insomnie, somn zbuciumat, era bolnăvicios, îl dureau capul sau nu avea poftă de mâncare, se considera că e deocheat. Părinții chemau imediat o femeie specializată în descântece. Cea mai folosită metodă de tămăduire era cea care presupunea utilizarea cărbunilor. Ei erau introduși în apă, iar după ce se stingeau apa era folosită pentru a spăla fața copilului. Poporul credea că în cărbuni se mai păstra o parte din sufletul copacului care îl tămăduia pe cel deochiat. Ca amulete contra deochiului erau folosiți cărbunii²⁴, care erau puși în săculețe și purtați la gât de copii; tot astfel era folosit și usturoiul²⁵.

simboliza și violență, răutate, dat fiind faptul că Seth e descris ca având părul roșu, iar în mitologia greacă este asociată cu zeii războiului, Ares, Deimos și Phobos. Ea este însă și simbol al iubirii pe care Afrodită i-a purtat-o lui Adonis. Cf. May MCKINLEY, „Continuity in Color: The Persistence of Symbolic Meaning in Myths, Tales, and Tropes”, pp. 29–32.

²⁰ Gheorghe F. CIAUȘANU, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, coll. *Academia Română. Din viața poporului român*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1914, p. 190.

²¹ Gheorghe F. CIAUȘANU, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, coll. *Academia Română. Din viața poporului român*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1914, p. 189.

²² Tudor PAMFILE, *Mitologie românească*, coll. *Din viața poporului român*, Academia Română, București, 1924, p. 129.

²³ Marcel OLINESCU, *Mitologie românească: cu desene și xilografuri de autor*, Saeculum I.O., București, 2001, p. 218.

²⁴ Ars parțial, cărbunele este simbol al energiilor oculte, al forței soarelui încătușată în pământ; un cărbune aprins simbolizează forța spirituală: cărbunele negru lăsat neaprinș reprezintă virtutitatea capabilă să se transforme în viață atunci când o scânteie îl aprinde. Există multe restricții privind oferirea cărbunilor celor ce nu fac parte din casă, nerespectarea lor având consecințe grave, ca de exemplu: „Când îți cere cineva cărbune, să nu-i ții tu să aprindă, că-ți cad dinții”, sau „mama îngreunată să nu dea cărbuni aprinși, că face copilul cu bube pe trup”. Cf. A. GOROVEI, I. DATCU, *Credinți și superstiții ale poporului român*, pp. 229, 43.

²⁵ Usturoiul este unul din principalele ingrediente pentru alungarea diavolului, a ielelor, moroiilor, strigoilor și pentru apărarea de farmecele vrăjitoarelor, valențele mitico-simbolice datorându-se formei bulbului și terminologiei populare. Românii spun că „usturoiul e om; are cap, are cruce, e îmbrăcat în haine”, sacralitatea lui fiind întărită și de faptul că e strâns legat de

Transilvănenii foloseau talismane compuse din trei fire de usturoi, trei de piper, trei de grâu²⁶ de primăvară, trei de grâu de toamnă, trei boabe de tămâie, trei de sare²⁷, trei fărâmițe de pâine și trei bucățele din placenta copilului. Pentru ferirea animalelor de deochi era legată de coada lor o căpățână de usturoi²⁸.

Mihail Canianu enumeră patru procedee principale folosite de români pentru tămăduirea deochiului: se stinge în apă neînceptă²⁹ trei sau nouă cărbuni, iar apa se dă de băut bolnavului; se rostește un descântec; se așază ouăle la stele; se toarnă plumb³⁰ sau ceară. „Punerea ouălor la stele” se petrece astfel: se lua un ou proaspăt, se spărgea și se turna cu grijă apă peste el, în așa fel încât să nu se amestece albușul și gălbenușul cu apa. Se adăuga apoi sulfat de fier și, după ce se însera, era așezat la lumina stelelor. Pe la miezul nopții, descântătoarea lua ceva de la copilul deocheat, de exemplu, scufița, ieșea afară și lua paharul de pe streășină și-și fixa privirea asupra unei stele. În timp ce rostea un descântec de trei ori, atingea paharul și scufița cu nuiele dintr-o mătură părăsită³¹. Dacă nici descântecul cu „punerea ouălor la stele” nu ajuta, se topea o bucată de plumb care se turna într-un pahar mare cu apă. În lipsa plumbului

șarpele mitic ce păzește fiecare casă și care își face simțită prezența prin mirosul de usturoi. Cf. A. GOROVEI, I. DATCU, *Credinți și superstiții ale poporului român*, p. 245; Valer BUTURĂ, Iordan DATCU, *Cultura spirituală românească*, Minerva, București, 1992, p. 222.

²⁶ Spicul de grâu simbolizează belșugul și fertilitatea; el este în același timp hrană și sămânță, fiind garanție a renașterii. Poporul atribuia puteri miraculoase celor dintâi spice culese de pe ogor și erau păstrate în locurile „sfinte” ale casei (de obicei, lângă icoane). Cf. Ion GHINOIU, *Vârstele timpului.*, Meridiane, București, 1988, p. 268.

²⁷ Sarea are o simbolistică vastă. E simbol al incoruptibilității, are proprietăți purificatoare și e simbol al legăturilor indestructibile. În Caraș-Severin se folosea în cadrul ritualurilor de primire a mirilor, mama tânărului oferindu-le la sosire „răchie” și sare cu pâine. Cf. Emil Petrovici, *Folklor din valea Almăjului (Banat)*, Cartea Românească, București, 1935, p. 54.

²⁸ G.F. CIAUȘANU, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, p. 194.

²⁹ În mitologia populară românească, apa e simbol al materiei prime, al curățeniei, castității, al stihilor regenerării și purificării și al vieții. Unele fântâni, izvoare, cursuri de apă erauenerate, aici fiind organizate ceremonii religioase și rituri de trecere. De aici era colectată apa curată, înainte de răsăritul soarelui, cunoscută sub numele de „apă neînceptă”, folosită în toate ritualurile de purificare, de vindecare a bolilor și de izgonire a duhurilor rele. Cf. Elena ȘIȘCANU, „Ioan Godea. Apa și arhitectura de odinioară.”, în: *Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie*, 19, 32 (2013), p. 214.

³⁰ În tradiția populară e folosit pentru facerea și desfăcerea vrăjilor, A se vedea mai multe în Constantin RĂDULESCU-CODIN, Dumitru MIHALACHE, *Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credințele și unele tradiții legate de ele: culegere din părțile muscelului*, coll. *Din viața poporului român* 7, Tipografia Cooperativa, București, 1909, p. 10.

³¹ Mihail CANIANU, „Din psihologia poporana (Deochiul si faptul)”, în: *Revista pentru Istorie, Arheologie si Filologie*, VII (1893), pp. 125–129.

se folosea ceara. Plumbul sau ceara topită se lăsau să stea puțin în apă, ca să se întărească, așteptând obținerea unei figurine cu înfățișare de om. În acest timp se descânta. Dacă figurina era cu capul în sus, se credea că va scăpa de deochi; dacă era cu capul în jos, se credea că va muri. Ceara sau plumbul se păstrau, iar apa se arunca la o răspântie³².

3. Viziunea creștină asupra „ochiului rău”

Singura mențiune în Noul Testament a unui derivat al substantivului βασκανία apare în Epistola către Galateni. Sf. Pavel introduce argumentul pe care îl va dezvolta în cuprinsul scrisorii printr-o întrebare surprinzătoare: „O, galateni fără minte, cine v-a vrăjit (ἐβάσκανεν) să nu dați crezare adevărului, voi, cei ce sub ochii voștri L-ați avut ca ntr`o icoană pe Hristos răstignit? (Gal. 3, 1)³³”. După cum am văzut anterior, înțelesul general al verbului „βάσκαίνω” este a privi cu un ochi rău sau invidios sau a se comporta josnic, putând indica o acuzație de vrăjitorie sau un topos retoric folosit pentru discreditarea unui oponent. Ben Witherington acceptă ultimul sens, argumentând că, fiind un bun retor, Pavel știa de existența unei temeri reale față de „ochiul rău” în rândul galatenilor convertiți din rândul păgânilor, și cea mai bună metodă de a slăbi influența agitatorilor era sugerarea faptului că ei posedă această forță distructivă cu care acționează împotriva convertiților³⁴. Prin această întrebare retorică, Sf. Pavel sugerează că galatenii au părăsit tărâmul credinței în favoarea celui al superstiției³⁵.

Fericitul Ieronim consideră că Sf. Pavel folosește limbajul poporului în Galateni 3, 1, și nu pentru că ar fi crezut că există ceva ca „fascinus” în sensul în care îl acceptau unii. El aduce ca mărturie două pasaje din Septuaginta în care termenii βασκανία și βασκανος sunt folosiți pentru „a ne învăța că un om poate fi torturat de invidia pe care o simte față de norocul altuia, sau că cineva înzestrat cu ceva bun poate fi rănit de privirea cuiva care îl invidiază”. În privința acestui ultim aspect, Ieronim spune că „fascinus” îi afectează mai ales pe copii, pe tineri și pe cei încă nematurizați. Veridicitatea acestei credințe populare o lasă la latitudinea lui Dumnezeu. El ridică posibilitatea ca demonii să fie în spatele acțiunii „ochiului rău”, ei încercând să îi îndepărteze de orice lucrare bună pe cei care au făcut progrese pe „calea Domnului”. Sf. Pavel se folosește de interpretarea lui „fascinus” în următorul mod: după cum cei

³² V. BUTURĂ, I. DATCU, *Cultura spirituală românească*, p. 66.

³³ *Biblia sau Sfânta Scriptură*, trad. Bartolomeu Anania, Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, EIBMBOR, București, 2001, pp. 1980–1981.

³⁴ Ben WITHERINGTON, *Grace in Galatia: a commentary on St. Paul's Letter to the Galatians*, W.B. Eerdmans Pub. Co., Grand Rapids Mich., 1998, p. 203.

³⁵ J MARTYN, *Galatians: a new translation with introduction and commentary*, 1st ed., Doubleday, New York, 1997, p. 283.

abia născuți sunt răniți de fascinus, la fel și galatenii, care abia au fost născuți în credința creștină și au fost hrăniți cu lapte, au fost răniți ca aceia, făcându-li-se greață de credință și dând afară hrana Duhului Sfânt. „Fascinus” reprezintă astfel pentru Ieronim, cel puțin în accepțiunea vulgară a termenului, capacitatea cuiva de a răni pe altcineva, fără ca mijloacele prin care se realizează să fie clar specificate³⁶.

Alte două comentarii latine la Galateni, cele ale lui Marius Victorinus³⁷ și Ambrosiaster³⁸, explică ce înseamnă ἐβιάσκαθεν, fără însă a specifica dacă Sf. Pavel credea că oamenii pot deține o astfel de putere sau dacă e ceva real în această credință. Tertulian, în lucrarea „De virginibus velandis”, afirmă că printre beneficiile pe care o fecioară le are din acoperirea capului se numără și faptul că se protejează de suspiciuni, vorbe calomnioase, emulații și de invidie. El se oprește asupra ultimului aspect și spune că e ceva de care se tem și păgânii și căruia îi dau numele de „fascinus”, fiind urmarea unei prea mari slăviri și glorie. Pe aceasta creștinii o socot ca venind din partea diavolului, iar alții, din partea lui Dumnezeu. În primul caz e vorba de ura față de bine, iar în al doilea, ca judecată a mândriei, care îi ridică pe cei umili și îi smerește pe cei aroganți. Prin urmare, o fecioară smerită se va teme atât de invidia dușmanului, cât și de ochiul critic al Domnului³⁹.

Sf. Vasile cel Mare, în „Omilia despre invidie”, amintește de credința unor creștini, care socoteau că invidioșii puteau vătăma doar prin privire, încât „trupuri sănătoase, în puterea și în floarea vârstei, deocheate de ei, se topesc și dintr-odată se prăpădește tot trupul, ca și cum ar izvorî din ochii invidioșilor un curent distrugător care ruinează și strică”. Sf. Vasile consideră această credință ca fiind o superstiție „răspândită de babe printre femei”, însă crede că „demonii, urătorii binelui, când găsesc înclinări potrivite scopurilor lor, le folosesc în tot chipul după propria lor voință; în acest chip se folosesc și de ochii invidioșilor, spre a le sluji voinței lor”⁴⁰.

Sfântul Ioan Gură de Aur amintește pe femeile creștine care, în timp ce îi spală pe copiii mici, le fac un semn pe frunte cu noroi pentru a-i proteja de ὀφθαλμὸς

³⁶ Andrew JEROME, *Commentary on Galatians*, coll. *The Fathers of the Church* 121, Catholic University of America Press, Washington D.C., 2011, pp. 118–119.

³⁷ Stephen COOPER, *Marius Victorinus' Commentary on Galatians: introduction, translation, and notes*, coll. *Oxford Early Christian Studies*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2005.

³⁸ AMBROSIASTER, *Commentaries on Galatians-Philemon*, coll. *Ancient Christian Texts*, trad. Gerald Lewis Bray, InterVarsity Press, Downers Grove, 2009, p. 14.

³⁹ TERTULLIAN, „On the Veiling of Virgins”, în: *The Ante-Nicene Fathers. Translations of the Writings of the Fathers down to 325 A.D.*, Alexander ROBERTS, James DONALDSON (eds.), vol. IV, coll. *Early Church Fathers*, trad. Sydney Thelwall, Christian Literature Company, Buffalo, 1885, pp. 27–39.

⁴⁰ VASILE CEL MARE, „Omilia XI, Despre invidie”, în: *Scieri. Partea întâia*, coll. *Părinți și Scriitori Bisericești* 17, EIBMBOR, București, 1986, p. 463.

πονηρός, βασκανία și φθόνος. Își închipuie, se întreabă Sf. Ioan, că are puterea de a alunga legiunile de diavoli; dacă noroiul e atât de eficace chiar și pe frunte, de ce nu afundăm tot trupul în noroi, de vreme ce suntem ființe în toată firea care au mai mulți oameni care îi învidiază decât un copil? De asemenea, el le sfătuiește pe mame să nu își protejeze copiii punându-le la gât amulete sau clopoței la încheietura mâinii, ci doar Sfânta Cruce, ca singura care îi poate proteja. Acele femei care leagă o amuletă inscripționată cu numele unui rău nu fac o simplă vrajă, ci cad sub influența celui rău⁴¹.

Eusebiu al Alexandriei, în „De Neomeniis et Sabbatis”, îi denunță pe creștinii care oferă ca argument pentru a face milostenie faptul că e zi de Sabat, sau prima zi a unei noi luni ori o zi de naștere, sau care urmăresc zborul păsărilor atunci când e sărbătorit Paștele. Un asemenea comportament este specific iudeilor, și nu creștinilor, spune Eusebiu. În acest context amintește și alte practici: neoferirea de foc unui vecin după apusul soarelui, cercetarea cântului păsărilor și tratarea intonației vocale a unor oameni ca profetice. Creștinii nu ar trebui să își petreacă timpul astfel sau să se păzească de frații lor. Căci unii, în loc să îl învinovătească pe diavol pentru ceea ce merge rău în viața lor, pentru distrugerea unei lucrări realizate de ei, dau vina pe privirea cuiva ce a trecut pe acolo. Când vrea să facă rău, diavolul pune stăpânire pe cei care au lăsat garda jos, astfel că, atunci când cineva se întoarce acasă fără a-și fi îndeplinit scopul plecării, va spune că a întâlnit pe cineva și din pricina lui nu a izbutit. Eusebiu e ultragiāt de cei care atribuie βασκανία semenilor lor, uitând de faptul că dintru început diavolul a fost invidios și în război cu omenirea⁴².

Concluzii

Din analiza istorică efectuată asupra credinței în „ochiul răului” reținem următoarele aspecte: deochiul este un fenomen global ce se referă la „vrăjirea” prin intermediul privirii, termenii grecești ὀφθαλμὸς πονηρός, βασκανία și φθόνος referindu-se la a privi cu răutate, pizmaș sau a vorbi calomniator; el are întodeauna conotație negativă; persoanele ce dețineau o „privire rea” erau demonii, zeii, Fortuna, Destinul sau oamenii. Cercetările sociale și economice asupra acestui fenomen au înaintat ipoteza potrivit căreia această credință a apărut pe fondul existenței prăpastiei

⁴¹ Ioan HRISOSTOM, „Omilia XII”, în: *Comentariile sau explicarea Epistolei I către Corinteni a celui între sfinți părintelui nostru Ioan Chrisostom, arhiepiscopul Constantinopolului*, trad. Theodosie Athanasiu, Atelierele Grafice Socec&Co., Societate anonimă, București, 1908, pp. 163–164.

⁴² EUSEBIUS et alii, *Eusebiou tou Alexandreōs, Eusebiou Emisēnou, Leontiou tou Buzantiou, Ta heuriskomena panta*] = *Eusebii Alexandrini Episcopi, Eusebii Emeseni, Leontii Byzantini Opera quae reperiri potuerunt omnia*, vol. 1, coll. *Patrologiae cursus completus., Series Graeca* 86, J.P. Migne, Paris, 1865, pp. 352–357.

dintre bogați și săraci. Îmbogățirea se realiza de multe ori prin sărăcirea altcuiva, de aici provenind sentimentele de vulnerabilitate și suspiciune.

Credința în „deochi”, încă existentă în satele românești, respectă scenariul existent la popoarele antice analizate. Și la români deochiul se produce atât prin intermediul privirii, cât și prin laude. Nu am descoperit însă surse care să îl menționeze pe Dumnezeu ca posibil izvor al deochiului, cum am întâlnit în sursele grecești și la Tertulian, însă nu excludem posibilitatea existenței unei astfel de perspective.

Sursele creștine analizate arată că Părinții Bisericii nu cred că oamenii au capacitatea de a-i „fermece” pe alții prin intermediul privirii sau al laudelor, fără însă a o respinge categoric. În privința veridicității existenței unei puteri ce acționează fizic prin intermediul privirii, Fericitul Ieronim o lasă la latitudinea lui Dumnezeu. Sfinții Ioan Gură de Aur și Vasile cel Mare o consideră o superstiție răspândită în rândul femeilor, cu diferența că ultimul nu scoate din ecuație posibilitatea ca diavolii să se folosească de privirea oamenilor invidioși pentru a face rău, părere împărțită și de Eusebiu al Alexandriei. Tertulian vorbește de două surse ale „ochiului rău”, demonii și Dumnezeu. În cazul lui Dumnezeu, βασκανία se manifestă ca judecată a mândriei oamenilor, aici fiind vorba de „ochiul critic” al lui Dumnezeu care pe cei aroganți îi smerește și îi înalță pe cei smeriți.

Totuși, există și un aspect pozitiv al acestei credințe populare, căci teama de puterea invidiei a condus la întărirea solidarității sociale și la cultivarea moderației în privința expunerii ostentative a bogăției materiale sau intelectuale, trăsături ce lipsesc mult lumii de azi.